

ЉУБОДРАГ А. ПОПОВИЋ

**ЧАЧАК И ЊЕГОВА ОКОЛИНА ПРЕ СТО ГОДИНА
У ОЧИМА ЈЕДНОГ ЛЕКАРА**

Истражујући, годинама, архивску грађу, наилазио сам на доста важних и интересантних података. Међу њима својом важношћу и интересантним подацима, које пружа за историју једног краја, истиче се један документ у фонду Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела. Ради се о једном годишњем извештају који је лекар округа чачанског Стеван Тренчини послао министарству.

По својој службеној дужности морао је Тренчини, као и сваки други окружни лекар, да поднесе извештај о раду у протеклој години. Зато је постојао пропис, који га је обавезивао да по његовим одредбама буде и састављен. Међутим, он се у свом извештају није круто држао прописа, већ је у њему изнео и читав низ других података.

Живећи више година у чачанском крају¹ и имајући прилике да га обиђе уздуж и попреко, Тренчини га је, по ономе што је изнео, веома добро и упознао. Томе можемо да захвалимо што је овај извештај, који је то само званично био, готово права студија о здравственим и другим приликама овог краја шездесетих година прошлог века. Ни на једном другом месту не можемо наћи такве податке, а ни са толико прецизности описане и дате.

Овај извештај — студија, који се састоји од преко 60 страна, подељен је на 15 одељака, а ови на мања поглавља.

Сами називи одељака и њихових поглавља, дати у садржају, још не могу да нам дочарају шта се под њиховим називом крије. Зато ћемо их, у даљем излагању, прво кратко презентирати, а затим цитирајући дословце изнети све оно што се у њима налази.

I

У овом одељку износи се стање лекарске службе у округу и услови под којима окружни лекар делује.

II

Изnoseћи какве све утицаје на човека имају промене у атмосфери, Тренчини даје табелу временских прилика у току 1860. године засновану на мерењима које је сам вршио. Истовремено се даје и анализа временских услова у сва четири годишња доба, са анализом квалитета временских прилика.

Из наведених података дознајемо да је најтоплије било у августу (32°), а најхладније у децембру (-24°). Потпуно ведрих дана било је 46, променљивих 258, а облачних 62. Кишни и снежни дани, којих је било 129, дали су 447,13 мм талоба. Град је падао неколико пута, а веома крупан био је у августу месецу. Исто тако, може се дознати у колико је дана било магле, ветрова, олује и грмљавине.

III

Као рeдње, које су се појавиле код људи, наводе се „магарећи кашаљ” и „међудневна грозница”. Обе болести трајале су од пролећа до зиме, кад су престале. Од лекова употребљавани су шалитра и кишин, као и облоге од зејтина.

Од сточних болести спомињу се „метиљ”, „шуга” и „запаљености”. Но, сем спомињања болести, морамо да укажемо да се овде Тренчини бави и могућим претпоставкама о њиховим узроцима — настајању.

И биљне болести су овим излагањем обухваћене. Болести кромпира, кукуруза и винове лозе детаљно су описане са променама које се на њима догађају, али се истовремено о њиховим узроцима само претпоставља, јер и наука их још није утврдила.

IV

Главни закључак излагања изнетих у овом поглављу је да се болести углавном не поклапају са временским променама, али да се мора увек бити на опрезу, тј. радити на њиховом спречавању.

Све болести, које су се појавиле, могле би се и излечити кад би свако благовремено тражио помоћ.

V

Френга, реуматизам, далак и свраб су застареле болести, које су већ годинама присутне. Нарочито су интересантна запажања која се износе о узроцима и начину ширења опаке болести — сифилис (френга). Пастирски живот у планинским пределима, упућеност пастира и пастирица једних на друге, малолетнички бракови, блудочинство и др. омогућују да се ова болест у народу распрострањује, и она је „по несрећи дубље укореењена, него што мислимо, и него што сами лекари верују”. Ову ситуацију користе многе варалице да би од народа подигле новац за надрилечење. Зато се предлажу мере за њено сузбијање и лечење.

Остале болести (овде наведене) последица су животних услова (као нпр. лаке и оскудне хаљине, недостатак преобуке, влажна обиталишта, претерано уживање пића, нечистоћа и др.).

Лекови који се дају за сузбијање ових болести су различити, а међу њима је и буковичка кисела вода!

VI, VII, VIII

Из ових одељака, који су типично извештајни, дознајемо број болесника у протеклој години, теже повреде, које су се догодиле, као и операције, које су вршене, са описом њихових токова.

IX

Табела приложена уз овај одељак даје неколико важних података, које не можемо наћи на другом месту. Тако дознајемо да се број становништва округа повећао од 49.600 становника у 1854. години на 54.952 у 1860. (28.707 мушких и 26.245 женских). У току 1859. и 1860. године венчано је у округу 1.019 парова, рођено је 3.879 деце, а умрло 3.516 лица. Међутим, повећање броја становништва

округа није резултат високог наталитета, већ је то резултат насељавања становништва из других држава. Иначе, наталитет домаћег становништва доста је мали и, што је зачуђујуће, скоро раван моргалитету.

X

Више разлога стоји на путу повећању броја становништва, што је констатовано у претходном одељку.

Као разлог таквој ситуацији, Тренчини наводи, у овом одељку, следеће ствари: недостатак новца код сиромашних младића који онемогућује добијање невеста, примена разних начина који онемогућавају трудноћу или је прекидају, недостатак бабица за здраво рађање деце, купање новорођене деце хладном водом, обичаји приликом крштења деце, неправилна исхрана одојчади, малолетнички бракови, као и недостатак санитетске, лекарске помоћи при оболењима.

XI

Под насловом какав је дат овом одељку, и из кога се могу извући сасвим други закључци, крије се низ врло важних података. Овај, по обиму највећи а по садржини најважнији део, упознаје нас са читавим низом ствари. Подељен на 26 поглавља, он говори о лечењу сиротиње, болници, просјацима, апсани и апсеницима, сахрањивама, храни, пићу, механама, касапницама, пекарама, домаћем посућу, бунарима, јавним грађевинама и другим питањима.

По нашем мишљењу, материјал који се овде објављује извор је првог реда, који се нигде више не може наћи, па га зато треба детаљно прочитати и упознати.

XII

У току протекле године издао је окружни лекар 41 лекарско уверење. Но, проблем наплате таксе за овај рад једно је од питања на које он тражи одговор од попечитељства (министарства).

XIII — XV

Подаци, најављени у садржају, у тексту за ова поглавља нису дати. На завршетку извештаја о њима је речено да ће, као његов други део, бити накнадно поднети.

Ово су укратко били подаци о самом предмету — студији. У наставку извештај дајемо како је састављен:

Попечитељству внутрењи дела

Началничества окружја чачанског,
по струци Санитетској годишње
Известије

У в о д

Почем једва налазимо у великој природи предмете силе и суштества већ и таке частице које само оружаним чувствама можемо приметити, да не би стајала у одношењу са нашим као са најсовршеним органичним телом.

Ово одношење на разни начин дејствујући на човека у разном правцу је пробудило његову внимателност, из познања у природи налазећих тела, сравнења њини својства из промене и других нових природних догађаја образовао је он себи следства и науку. Наука му родила нове потребе које ипак у разном правцу дејствовала на његово цело суштество. У том соразмеру у ком се његове телесне и душевне потребе умножавали, у том је био теран ступити у друштвени живот. Лекари у нашем веку, налазе њин најближи предмет, човека, са безбројним потребама, у врло комплицираном стању дружевног живота, али и украшеног са многоструко разграњеним и врло темелним наукама. Ово стање, са његовим потребама, обичаима, страстима и са ваздашњим упливом велике природе подчиње њега разним и безбројним болестима.

Из тог врло слабог представљења стања човеческог, видло је: да лекарски је садржај свију остали наука. Није задатак то овде доказивати, и доста ће бити казати: да с чим човек у сојузу стои то и уплива и дејствује на њега.

Дух лекара у сваком тренутку живота налази се — на ползу свију ближника у непрекидном занимању; они најближе стоје чове-

честву посредно и држави. Начин тог занимања зависи од степена просвете размишљавајућег. Може ли дакле крив бити један државниј лекар, кад он — познајући средства свог у совршенствовања, ова при његовим оскудним материалним средствима без жртве себи набавити неможе, а то управо онда не, кад је у практични живот ступио, кад јошт тело неограничава своим оловним теретом енергију и полет духа? У следству таких узрока нит они кои би дар имали, могући степен совршенства постигнути, на обшту штету, једва постигну и могу се држати на средњем степену.

Најпрва дужност је сваког поштеног и простодушног државног чиновника, по његовом најбољем убедењу управи свакад голу правду казати; са поменутиим решенијем узевши извештељ перо у руку нада се: да кад у изреченом духу писао буде — кад би управа и друго сваћање или убеђење имала о наведеним поњатијама она ту искреност опрости, и по вредности удостои.

Шта содржај овог извештаја дотиче, осим тога, што содржаће кратак извод месечних известија и покушање описанија место положења нашег окружја содржаће све то шта са потребама човеческог состава у сојузу стои, наводећи препреке и оскудице и происход ови, као и дејствије њино, на телесно и душевно добростање или на поремећење здравља народа.

У следујућем разреду наведени предмета имаће и така, кои при првом погледу непринадлеже у једно лекарско известије, али кад смо се решили и место-положење овог окружја међу предмете примити, онда мора се и начин и предмет занимања трпити, као и неке својства предеља, која на развитак тела и духа народа упливају.

Кад начин состављења — разређења и у то известије примљене предмети неби одговарали у свему очекивању, начелима или предписанијама Попечитељства извештељ изјавља: да он по најбољој вољи и из најчисте цели радио па зато ипак моли за благонаклоњено опроштење Попечитељство.

У согласију наведених начела следујући ће бити —

РАЗРЕД ОВОГ ДЕЛА

I. Неке дужности и неке оскудице лекарског званија.

II. О временој промени у обште, и њиним знаковима у полицајно-лекарском смотрењу.

А. Погодописни преглед:

- а) поглед на прошлу зиму
- б) на пролеће
- в) на лето
- г) на јесен
- д) поглед на целу годину

Б. Опредељење временог својства

Б. Прогностикон.

III. Поглед на прошлогодишње редње

А. Код човека

- а) магарећи кашаљ
- б) међудневне грознице

Б. Код стоке

- а) метиљ
- б) шуга
- в) запалености

В. Биљне болести

- а) у крумпиру
- б) у кукурузу
- в) у лози

IV. Јел ове болести подударају са променама време?

- а) кад не, зашто не?
- б) шта може следовати.

V. Застареле болести.

- а) Френга
- б) реуматизме и костобоље

- в) далак
- г) свраб

VI. Число болестика од пр. године.

VII. Знатне увреде.

- а) поломљене кости
- б) знатно изгорење руку
- в) силно загушење
- г) смртни случај

VIII. Знатне хирургичне операције.

- а) Operatio fistulae ani sompleta et complicatae.
- б) ehftinpatio glandulae submaxillanis
- в) exstinpatio nanulai bilateralis per totam extensionem regionis sublingnalis
- г) Exstinpatis strumae scipphosae.
Paracentesis abdominis cum succfsiva injectione liquoris jovinici secundum Doctonem Boinet.

IX. Число рођених венчајемих и мрлих од 1859-те и 60-те године са неким соразмерним сравненијама

X. Зашто се немножи народ у Србији?

XI. Полицајно Санитетски предмети

- 1) Бесплатежно лечење сиромаша
- 2) Болница
- 3) Просјаци
- 4) Апсане
- 5) Апсеници: а) њино питање б) начин лечења и лекова
- 6) Поглед мртваца
- 7) Сарањивање
- 8) Гробље
- 9) Рана: а) суво месо б) суве слане рибе, в) зеитин, г) хлеб.
- 10) Пиће: а) вино б) ракија в) пиво
- 11) Механе
- 12) Касапнице
- 13) Пекарнице
- 14) Домаћа посуђа

- 15) Бунаре у обште а) по варошима б) хемичниј испит неколико бунара в) чишћење бунара.
- 16) Проштитуција и јавне особе.
- 17) Бесна псета
- 18) Јавне грађевине.
  - а) зданија Началничества
  - б) Судајска
  - в) Школе
  - г) Пошта и сурудије
  - д) Апсане
- 19) Продаја отровни ствари
- 20) Надригните
- 21) Бабице
- 22) Женске болести
- 23) Сумашетшиј
- 24) Полицајно Санитетско надзиравање на панађурима
- 25) Апотека
- 26) Апотекари и Дрогуисти.

XII. Судајско лекарски предмети

XIII. Местоположење окружија у обште

- A. Земљеделство: а) плодење. б) орање; усевни производи
- B. Саоделије у обште
  - а) зељеделство
  - б) воћеводство
  - в) виноделије
- B. Скотоводство
- Г. Шумоводство
- Срезови вообште и воособ.

XV. Народ

- а) возрасти народа
- б) обичај народа
- в) уплив ови на његово здравље
- г) сујеверије његово
- д) њини лекови

I. НЕКЕ ДУЖНОСТИ И НЕКЕ ОСКУДИЦЕ ЛЕКАРСКОГ ЗВАНИЈА

Окружни физици — као што то њино име показује — јесу јестества испитатели. Наложено је њима, да они овој дужности на ползу државе одговарају, и о њином делању известија давају, али средства к истима нужна нису њима дата. Поред остале дужности (премда ова неможе њина строга дужности бити) требало би да сваки своје поверено му окружије и топографично познаје, — кад нема ко другиј — да он то и описује, али нити време нити средства су њима на то определена. Сва надлежателства и оделенија добијају нуждне им књиге и орудија; лекарска орудија само у неким окружијама — и то оскудна — има. Ово окружије осим парајућа има само акушерска орудија и то неподпуна. Да је ово окружни лекар доста показао способност у хирургичним операцијама о томе публика и Началничество је уверено; Попечитељству пак свакиј је случај у месечним известијама достављен; зато, и почем нит окр. Ужичко има инштрумента, Крагујевац пак као и Крушевац равно су од Чачка далеко, врло би на свом месту било да се овом округу хирургическа орудија пошљу. Јер сваком операциом неможе се чекати док се из приближног округа нужно орудије набави. На пример: при проливу крви из носа на белиокову цев, при загушујућих болести на ларинготом. Рударство има скупу библиотеку, Полицајна и Судајска струка од Правителства добијају нужне им књиге, зашто недобијају и физици барем оне које су му за његову званичну потребу неходимо нуждне? Као једну аналитичну хемију, један сандучић са реагенцијама, који би за незнатну цену од 19. талира добити се могао, даље: Судајско и Полицајно-медицеске књиге, и преписану таксалну књигу од године 1838. (*Taha medicamentarum*). Ова лекарима свако магновеније нужна књига не би се могла наћи кад би је по целој Србији са скупе новце тражило ипак је уредило Попечитељство внутрењи дела да су лекари дужни грађанима тако и обштинама у случају лечења сиромаша строго таксирани рецепте издавати.

Наука са временом са гигантним корацима напредује, — кои се с тим задовољава шта је у Школама набавио и не труди се соразмерно са науком напредовати тај остари са његовом временом заједно; јер шта се пре 20. год. (кад се и известитељ учио) за најсовршеније и заустављено признало, оно сад или не је истина, или се са другим бољим заменило; или било је семе суште правде које сад већ цвета и својим плодом обште благостање негује, и патње човеческо ублажава; — друго пак само сад клица, ново пак се сад сије за наступа-

јуће потомство. — Тело по своме природном опредељењу мора застарити и биће своје свршити, дух науком негован безсмртан је. Шта држава науке подари, она то хиљадократно врати, јер она је огромна власт, на којој почивају све остале власти; по степену науке — на ком стои — цени се и народња снага.

II. О ВРЕМЕНОЈ ПРОМЕНИ У ОБШТЕ И О ЊИНИМ ЗНАКОВИМА У ЛЕКАРСКОМ СМОТРЕЊУ

Човек са осталим животињама у атмосфери живећи то свако магновеније на њега дејствујући — од њиног састава која као у колери није нама свакад позната — зависи добростање здравља, и развијање разне болести. Потоме сваки практични лекар са непрекидном позливношћу прати сваку појаву великог јестества; неке нит опазу.

На воздух несамо обичне годишње промене, — но упливају и покрет звезде под — и над земаљне хемичне и динамичне течаје (*Processus cosmici astrales tellurici et atmospherici*). Све ове течаје и догађаје могу се чрез известне знакове погодити и на њино дејствије (по лекарској науци) у напредак закључити, зато против њи и преуговорити се; неко је предупредити друго уклонити, или иј на своје цели употребити у колико је ова наука једна из најзнатних, у толико је и нуждна за државног лекара; јер Санитетска полиција без знања те науке неможе свом задатку одговорити; познавајући пак ову, несамо да ће се прославити и држави — којој служи живот безбројни грађана и полезној стоци одржати; али с тим и на државну економију дејствујући, њој (држави) велике суме поштедити.

Погледимо дакле на прошлогодишње климатично одношење овог округа толкујмо по искуству што се већ — и зашто се тако догодило? и погађајмо: шта имамо по веројатности очекивати? Ограниченост овог известија недозвољава да месечни погодописи у целом пространству овде се наводе но само у сумарном погледу, као што и следује.

Из предложене таблице (табела 1) може се видети стање неба и остало климатично одношење нашег предела сваког месеца; ове белешке са непрекидном внимателношћу — зато су водени, да се може видети: како су упливали на органични живот, и какве су у том промене проузроковали? Али у великом јестеству непороче се свакад промене од магновеног уплива, ктоне је продужено дејствије нужно, да се на једанпут већ число органичних суштества некој редњи под-

чинити се могу; јер животворна снага одбија, излучује и преиначава многе штетљиве упливе; и на тај начин сохрани се организам од пропасти, подлежи њима само онда: кад неки атмосферичниј состав или местне штетљиве упливе на њега непрекидно дејствују.

Погледајмо дакле какав је био состав времена у појединим частима године.

а) Поглед на прошлу зиму

Кад ближе сматрамо појаве нашег поднебија уверићемо се, да они који дејствително упливају на промену времена и состав воздуха осим дејствија сунца најважнији су ветрови, местно изпареније земље и она влага, која из других предела притераних облака пада.

Прошла зима од 1860-те била је уобште више влажна но сува премда умерено ладна али због влаге на кожу врло осећљаво незнатна, и у обште промењива. Одма у почетку године могао се тресење земље осећати.

б) Поглед на пролеће

Почетак ове части године био прилично ветрвит, умерено влажан, умерено ладан али последње две трећине били су врло кишни јер већ се у месецу априлу започели кишни дани и трајали јошт и у месецу јунију, и земљеделцу у пољском радњу много сметали. Морава и остале реке врло често преступили њине обале и покрили равнине са њином водом.

в) Поглед на лето

Кишно време продужило се и у летњу част године; зато цело лето било је влажно; Грмљавина често (49 пута) потресла је воздух и земљу, и скоро сваког је био праћен са богатом, нередко и плаовитом кишом и град је често падао, али само два пута знатан, ништа мање и олује су подпомагале бурност ове части године; само август показао је постојано топло и суво време, и врло много приносио је к томе, да су задоцњени усеви совршено дозрети могли.

г) Поглед на јесен

Јошт и о почетку јесени може се казати да је пријатна и према друге месеци сува била; али од богатог изпаренија земље, воздух био

је влажан без ветрова, јер су и саме равнооћни ветрови изостали; почем пак 28. септембра топлота од 20° на један-пут на 6,5° пала а снег исти дан врло богато дакле и врло рано пао, због тога друга трећина јесени била је ладна и опет влажна. Само пред свршетком ове части године имали смо неколико дана пријатно сунчано време али свршетак био је ипак влажан, кишовит и снежан.

д) Поглед на целу годину

Брижљиво и могуће точно бележене метеоролошких догађаја и својства нашег поднебља у сумарном прегледу у прошлој години слеђујући се представљала.

а) Годишња средња температура била је	0.37
Највећа овогодишња топлота била је више дана у Августу	32°
Највећа зима 24 децембра	24°
ведри	46
Дани прозр.	258
облачн.	62
Кишни и снежниј скупа	129
б) ови дали талог	447.13
магле имало је	70
ветрови	147
олује	4
град	6
грмљавине	49

Помоћу ових података и горњим описанијем појединих части године могуће ће бити покушати:

г) одређење временог својства каква је она у прошлој години била.

Кратко одређење временог својства покуша се зато, да би се видети могло, јели су у прошлој години показује се болести од разне промене времена зависили и јели су се с њим согласно извијали или ваљаће њино извијање у давно прошлим упливима тражити? Ништа мање и зато: да би смо приближително закључити могли, какве болести можемо у идућем времену очекивати.

Преднаведене податке показују да при ниско стојећој температури, при незнатним ветровима зими и јесени ладно-влажном ваздуху, целе године богато падшој киши и поплавама површине земље и само пролеће и лето били су влажнији често ладни, тако да кад у мцу августу температура средња месечни степен од 23 44⁰ непостигла једва би узрели грозд и неки због кише доцкан засејани усеви.

Као што влажност, тако и електрицитет ваздуха, соразмерно са изпаренијама и влагом питаним брзим вегетативним животом, — честим тешким и нагомиланим облацима соразмерно извијајући се, знатнији степен стигао је ове године, тако да несамо што се у честим грмљавинама и громовима показао, но, толико пута често и силно потресао ваздух и земљу, али и без грмљења у разном правцу много пута просевао је лаган движеће се облаке. Оваквим својствима протекшу годину, особито кад сматрамо ниску годишњу средњу температуру од 0 37, са правом можемо међу ладно влажне средно плодне числити.

Пре него би смо догађања дејствија описаног климатичног уплива на органични свет и на човеческо тело, као и већ показавше се болести сматрали, нек има овде место по старом оправданом лекарском обичају погађање: какве болести, ништа мање и редње могу се извијати у следству описаних климатичних својства прошле године.

ПРОГНОСТИКОН

(Pronostic.)

Кад после влажне зиме само је врни слој земље смрзнуо, и кад се магловити дани са снежним и скоро топећим се снегом мењају, — кад на то кишовито пролеће са богатим изпаренијем следује, а сушећи ветрови фале, или само кратко време трајају, и само лето је јошт кишовито, безврстрено, а најпосле јесен је опет кишна и магловита — онда како редње тако и догађање болести труло живични имаћеду карактер (character typhosi putridur).

(Ове болести премда само спорадично али већ се показују).

Лекари кои се непрекидном внимателношћу праћају промену времена и догађаје које се у великој природи показују, и потоме умствујући закључују на постанак и карактер болести, редко ће иј нека заплетеност неочекивано упрепастити, нит онда кад се друге болести показују него које он очекивао, јер онда ће у давно прошлом времену или у обичају народа и у пр. тражити и наћи узроке.

Погледајмо дакле какве су биле прошло годишње редње и болести које се са климатичним догађајима у согласију породили.

III. ПОГЛЕД НА ПРОШЛОГОДИШЊЕ РЕДЊЕ

А. Код човека.

а) Магарећи кашаљ. Ова болест већ три године траја у нашем окружију и у приближним пределима без да би совршено престала, попушћа само у својој жестокости, ове године већ рано спочетка пролећи започео се показати, а то не свуда у исто време, но скоро цело лето се влачило по целом окружију у разним пределима и у разном степену. У некој кући сва деца изтребио; у Студеничком срезу врло благ карактер показао.

Земљеделац ретко тражи помоћи у тој болести.

Међу овима познатим лековима »*xiluctus emeticus*« свакиј 4-ти 5-ти дан до два пута бљубвања дана — дуван са шалитроокиселим сребром највише су помогли при утрљању под ребра са зеитином помешаног. Клорофора: некад и стеризирање је било покушано; једно и друго ублажило је жестокост болести. — Осим поменутих средства са мањим су успехом употребљени: *Belladonna* (балан) *cum aqua lauro-cerasi*, *lactuca virosa*, *tannina*.

в) Међудневне грознице.

Премда ова позната болест по равнини нашег окружја домашња је, али почем ове године, не само да се и у планинским пределима опора и необично жестока се показала, и разним болестима се приселила, ону опасном или барем замршеном учинила — морамо признати да је она ове године као редња се појавила, а престала само кад су зимни месеци настали.

Ретко се нађе болестник који у овој болести боловао или болује да неби и далак (*hypertrophia splenis*) имао (о коме нижеће реч бити) нит деца у првим годинама били су слободни од ове болести; јест грозничава мајка родила је грозничаво дете.

Почем децама врло тешко је хину давати врло добро помагало код ових *Phosphorus amorphus*.

Б. Редње код стока

а) Метиљ, *Distoma hepaticum*.

Ова болест већ више него три године траја у стоци разног рода, али највише у рогатој; и сами зечеви су поскапали од те болести, тако да иј сад врло ретко видити.

Узроци ове болести тешко је погодити све шта се казати може јесу само веројатности.

Да кажемо:

1-во Мокре ладне године, јер онда највише се показује ова болест

2. У равнини у подводним местима растења шупља трава, у којој јаје се налази, који кад поједе стока, на тај начин постане као код човека широка глиста, јер по планинским пределима живећа стока, гди разну мирисаву траву и здраву изворну воду нађе неопажа се.

3. Изтрулене воде у којој се већ нови органични живот уљива ка започне;

4. Хрђава рана;

5. Од године до године непогоди временој изложене.

Ова болест врло се дуговлачи; внимателни газда ништа друго неопазе на стоци осим што некад стока са ногом гађа свој трбух, а на десну страну често погледне: Врло дуго може стока особито краве и волови ову болест сносити, они јошт и онда су весели кад у њиним црним жигерицама малом прсту подобне скоро, рекавичне канали су начињени, које су пуне са метиљима разне величине. У таквом стању је јошт месо дебело, само што је црна жигерица много већа него у здравом стању и запалена је. Али кад метиљи до тог степена се помножили, да црну жигерицу у разном правцу подлупили онда започне стока грозничаво бити и омршави, осим осталих растварање сокова спроводећих знакова грозничаво стање све већма расте док стока не липше. За овце најопаснија је ова болест. Ова иј по равнини скоро сасвим изстребила. — Народ никакав средства непознаје против те болести нит верује да се може од ње помоћи, зато и нетражи помоћ. Тужно морамо признати да нити наука назначила досад неко сигурно дејствујуће средство, упућује само на дијететична правила и профилактична средства.

Почем ретко се нашао стока без те болести која су на касапници изпродата, а међу тима често и така, којима је жигерица у великом

степену била раззорена. Началничество побуђеним се нашло по свим срезовима разписати и назначити тај степен те болести у коме није више дозвољено месо изпродати и уживати. Уредило је да у Чачку варошкиј лекар, а по осталим варошима срезке старешине надзиравају касапнице.

б) Шуга. Ова болест показала се прошлог пролећа међу кобилама у Трнавскоме пољу у великом соразмеру, тако да у исто време око 40. ји заражени били. Узрок тога је: што се недрже код куће, но налазе се целе године по пољу безда би се за њи притјажатељи бринули, или тимарили.

Начин лечења и правила расписом су народу саобштена и с тим начином та болест несамо је ограничена али и изстребљена.

Запалености.

Концем пролећа опазила се ова болест међу свињама, у њиховим белим и црним жигерицама нередко, особито код прасића и у цревима се опазила, која из поља са без бројним воздухом напуњеним мехурићима су били посејани у следству чега многи су поскапали. Почем у последњим годинама свиње малу вредност су имале, зато народ не много марио кад му неколико комада пала, из истог узрока није ни обавестио о томе надлежног чиновника, окружни лекар приликом каламљења сам је видио ову болест. Узроци су били назеб при оскудној рани.

В. Биљне болести.

а) У крумпиру (*solanum tuberosum*) премда ова грана газдинства није така важна у Србији као у другим државама, гди скупоба раче зависи од рођења или нерођења овог, како за човека тако и за стоку равно полезног биља, ипак јестество испитатељу ваља навести шта је његову внимателност на себи привлачило.

Много се писало о узроцима те болести, али почем ти узроци ни до данас нису одкривени и ја само приносим моје приметбе к оној бомили коју многи помогли наносити. Ја сам већ од више година приметио, да исти узроци дејствују и на разболење крумпира, која и на лозу: једно и друго убија тоња. Кад се то догодило, започне трава крмпира сушити се, коров пак као соком богатија част трулити; ова трулост придели се и крумпирима. Та трулост има три степена.

У првом степену о тврдне само једна част крумпира, она и после кувања остане тврда, при свем том: да друга половина као брашновита употребителна остаје;

У другом степену једна част отврдне и о црни, кад се после ископана не раздвои здраве части и она цела изтрули, премда не одма, јер здрава част дуго подржи њину организацију. Они који у земљи сасвим црни постали после ископања скоро разпадну.

У трећем степену већ се у земљи изтрулили.

Штирковна част најдуже се сохрани од трулежа, о чему можемо се уверити: кад таки у трулежу налазећи се крумпир брзо изсушимо: гумозна у трулину разпаднута част размрви се у лахки прах, а штрк као компактна тежа, скупа се држи.

б) У кукурузу (*Zea mays*).

а) Ране усеве при влажном престати нехотећом кишом напала је главница у том соразмеру, да по неким њивама штета 1/10-ну част износила.

б) Један род црва, који народ досад никаквим именом није снабдио и који се у трску кукуруза увуче и изеде је, па се она после изсуши или падне, у једној истој трски има иј и више по 5—6. Изгледају сиви око 3/4 цола велики. Веројатниј узрок у томе ћемо наћи да неке су се задоцнили са у сејањем па међутим из јаја излегнути оснажени црви, пре њиног у Чаурења, у селили се у оно време још младу биљку.

в) У лози, ове године велику штету учинила је тоља, ова не само што грозде лиши од његове заштите, шуме, јер се и она, као и дохићен грозд изсуши, али као уврећен неузре. — Осим тога још и град много шкодио ове године, тако, да је до бербе једва остала 1/4 част пролећи наданог количества.

г) Јел се наведене болести подударају са променама времена.

У великом соразмеру и особитом је жестокошћу ни једна болест није се извијала у прошлој години.—

Воистина магарећи кашаљ равно са међудневним грозницама имали живични темељ, једна и друга болест, као ове године, према других превозходно владајућа, постали су нередко опасна и смртоносна; то исто може се казати и о жучним грозницама; које такођер наклоњене били и лахко примили живични нередко и трули карактер. И реуматичне као и саме запалење внутрени жигерица показали да тај гениус и код њи влада. — Догађано (спорадично) и таке болести имали смо прилику усмотрити које од трулог разтварања крви зависили; као што су били: полачина (*scorbutus*) али при свем

том можемо високо правителство уверити: да изузимајући врло ретке случаје — какве су биле неке апоплектичне грознице (*febres perniciosae apoplecticae*) скоро све болести могле се излечити (које смо видели) кад би сваки благовремено тражио помоћ.

Сравњајући дакле генезис управо наведених болести са гореизреченим прогностиконом видно је да онај (генезис) са овом као и са климатичним догађајима тим изузетком подудара: да хвала богу жестокости болести нису стојали у соразмеру са претераношћу времена.

Кад не, зашто не? и шта може следовати?

Као што јестество испитатељ немирује док прави узрок опасни догађаја непронађе тако несме ништа казати, шта неможе и доказати, или мора признати да је само веројатна уметвоване навео. Но искуство нас о следујућим поучава:

1. Кдекад је управо течећа част године добар и остале части године правилни течај показују а редње су ипак хрђавог карактера, у таквом случају морамо на својства прошле године мислити, и наћићемо узрок карактера болести.

2. Други пут пак хрђави су климатични одношенија, а редња се заинат непокаже, нит показују спорадичне болести неки одређени карактер; у таквим обстојателствима морамо на опрези бити, јер у наступајућој години може нас постигнути шта јошт није наступило, али се надати могло.

3. Премда догађајне болести показују неки одређени карактер, али редња никаква се неизвија, то доказује: да већа част народа није расположена није наклоњена на разболење.

V. ЗАСТАРЕЛЕ БОЛЕСТИ (MORBI CHRONICI)

а) Френга, syphilis

Ова болест у свету већ така обшта постала, да ју и народ обвикао. — Кад се питамо: у каквом степену влада у нашем окружју? Морамо одговорити: да у том у ком моралност нашег народа (особито у једном известном срезу) пастирски живот у планинским пределима — као што је наш — гди један пол са другим чувају стоку, прилике се њима сами понуђавају. Ово би јошт недалеко повод на протрањење те целе породе осакатителне болести, али на поменути начин

научено блудочинство продужи се и у брачном животу; бившем учаснику само прилику треба наћи, не и препреке превладати; кад је така жена на тако започетом путу јошт један корак учинила већ је на прозор ишту блудочинства (prostitutis). Према такој жени не да се прилика дуго на себи чекати, јер ју они и сами траже: о томе скоро свакиј дан можемо се уверити, и убеђени смо, као што смо у доста приликама и казнити морали, кои моралну нравственост јавно вређали. Али има јошт и другиј не тако једноструки пут к казнимом блудочинству: Удов отац, ожени малолетног сина! А то све може се код нас без казни догодити, и да је то тако имамо живи примера (зато би нужно било да се не само године, но и стање состава определило: јел је ко већ способан за брак; а о томе би имали лекари мненије давати). На оваком путу — и почем жене и девојке неодступно обдржавају обичај ношења новаца — набавља себи народ френгу. Почем код нас нема јавно по како се из преднаведених видно само тајно блудочинство дакле не може се ни против тога уредити лекарска полиција. Јер како би смела та међу задовољна брачна лица ступити, и из једне несреће две начинити. Ова болест у народу више је разпрострањена, и по несрећи дубље укоренења, него што мислимо, и него што сами лекари верују.

Правителство јошт пре кратког времена није бранило, да несаветне варалице са лечењем у речи стојеће болести занимати од народа некад грдне новце излагати и од сичана нечистом живом болестног кадити, и тако тровати могли; болест стим угушити али никакко изкоренили. С тим се учинило то: да доцније у другој форми са двогубном силом вратећу се болест непознао народ до онда: док му се ова у целу состав не уцедила, и поједине части тела просити незапочела, — док и целу своју фамилију сам неопоганио, и нередко већ убудућем плоду неприделио. Данас ни један научно изображен лекар не сумња више о томе, да већ и новорођено дете може френгу собом на свет донети. Премда овако дете собствену на обштој френги болујућу мајку не, али другу нефренгову доиљу опоганити може. Ово смо овде само зато навели да — би стим внимателност — ову болест испитати и изстребити наклоњеном се показујућег Попечительства јошт тим више пробудимо, и покажемо: у каквом степену може се ова болест укоренити у човеческиј род и целој идућој генерации животворну и стим и народњу снагу — која му на одбрану нужна уништити. Учене академије, најславнији и оштроумнији мужевии лекарске науке неуморно упражњавају њину душевну снагу, само да би природу и границе ове из најприродњег нагона произлазећег жи-

вотинског отрова одкрити, и од њега човечески род ослободити могли. Чрез продужену научну борбу научили су се само, разне замотане форме и степене ове болести разликовати и против ње више него један лек познати, к чему иј таразличитост форме и степена принудили.

Из овде наведене следује:

1. Да треба начин и средства за изстребљење френге одредити,
2. Да коме се ова важна дужност поверити има, тај мора у свом научном изображењу на тој висини стојати, на коме стои и сама наука.

Ми смо о томе совршено уверени да Санитетска управа све то, и боље познаје, него што је овде наведено, али известитељ и с том надежом писао: да Попечитељство внутрењиж дела и само читајући ове редове већ предходно набавиће себи убеђење о томе, да надрилекаре и слободњаке — које т.ј. непритјажавају дипломе, нетреба на пропаст народа ни најмање заштићавати али најнове издате наредбе с тим поштрити: да они нити облигације могу узимати од болестника за накнаду, као што то чине.

б) Костобоља и застареле реуматичне патње, са његовом целом спретном и следствима као: *arthrophlogosi*, *ischiaede* etceteris *algis* самим унишћењем лиши снаге (*amyostenia*) врло честа је болест у нашем пределу; међу узроцима те болести несамо наше повисоке пределе, лахке и оскудне халине, хрђава плетена влажна обиталишта претерано уживање ракије и кисели јела, но ипак и врло често френга.

в) Свраб у нашем окружју у последним годинама не налази се тако често него у пређашним. У целом Студеничком срезу свега само на троје деце нашао се свраб у драгачевском срезу највише у Лучанској общтини, после у суседним — редом све мање него у првој, па у лисичкој Прилипачкој и Негришорској; у другим пределима овог среза редко се налазила која кућа, у којој би та болест домашња била. Узроци су крајња нечистоћа, која једва се може превладати, јер кад помислимо, да многе фамилије у праху и пепелу поред ватре спавају, њиме покриваче целе године неизпрашују, лан никако а конопље врло оскудно сеју, зато редко имају више од две преобуке — можемо се само чудити: да народ тој болести није у већем степену подчињен.

Лечење из наведени узрока и јошт зато је врло тешко јер многи једва имају један бакрачић и неколико тестија у кући, а при обштем оскудевању с бунарима, из далеке реке морају воду носити, с којим

себи нужно купатило начинили. Из наведени узрока и поученије мало важи код њи.

г) Далак (*Hypertrophia Splenis*). Ова болест тако често се налази у народу, да га скоро сваки 10-ти човек у већем или мањем степену носи. У неким особито равним пределима имају га већ и годишња деце. Код одрастлих налазимо грдне $\frac{2}{3}$ тербиха заузимајуће далкове разног датума. Код деце много смета упитању и извијању организма, код ових равно и код одрастлих даје повод разним болестима:

Осим што тежином својом смета дихању, слободном покрету сокова, и движењу црева, проузрокује јошт и разне дискразичне болести какве су: анемија хидремија, врло често и водену болест.

Узроци су они исти које међу дневне грознице причињавају.

Лекови су: *Empl. de galbani crocatum*, 4—6 недеље носено, међу том. *salventia et evacuantia*, после *china*, и утрљање јода, и бучковичка кисела вода.

VI. ЧИСЛО БОЛЕСТНИКА ПРОШЛЕ ГОДИНЕ.

У прошлој години имао је окруж. лекар прилику лечити болестнике	774.00
Из ових умрлих	66.94
Из ових су лечени у праватној болници окружног лекара	36.00
Из ових сасвим оздравили	23.00
Са побољшањем отпушћени	7.00
Умрли у болници	3.00
„ изван болнице од поболшујућих	3.00

И они 6. умрли, кои из оних у болници су лечени находе се у горњој цифри од 66.94.

Међу тих у болници умрлих (3. лица) једно лице имало је у последњем степену загнојене беле жигерице; 2 су доведена један дан пре смрти.

VII. ЗНАТНЕ УВРЕДЕ

а) Сломљене кости горње мишице и бутне кости. На 10. хвати од земље одаљеном венцу чачанског тороња стојећем 22. годишњем мајстору од малог возраста омакле су ноге, и у стојећем положењу тако је пао не песковиту земљу, да су му се пете у исту утиштале и

у исто време лева бутна му се кост у првој трећини косо сломила; а у место да би на ову пао је на леву страну горном мишицом на греде, а у средњој трећини. Кост му се у строгом смислу издробила. За 45 дана кости се совршено свариле и постављен је у подпуно употребљење руке и ноге.

б) Знатно изгорње

Један падалицу (Epilepsia) имајући баштован добивши пароксизму, пао је с рукама у ватру, они му се, особито лева рука тако изгорела, да су све мехке части леђа руке и прстију испекли, и да га од ампутирања само основи напредоване науке спасили; премда су му и тако сви прсти до палца одпали. Десна рука која мање била изгорела совршено је излечена, и а болестан у то стање је положен, да може ситне кућевне послове свршити.

в) Насилно загушење

12. Септембра пр. год. рано у јутру нашли су око 1/4 сата од куће одаљено са једним појасом лакко везаним мишицама на леђима лежећу изпруженим ногама и рукама на једном уском земљаном троугалном, од два дубока јарука образованом вршку мртво тело 16. годишње Цмиљане кћери удове Ивана Вуковића из Јездине.

Трагова борбе на месту насилија нити пак на телу друге изумимајући на устницама уста 2. мала огребена места, и једну малу на форму пола грашка лицећу такођер на дољној устници уста са noktом причињену, већ од воздуха засушену рану наћи нису се могли. Нити на мишицама, гди су са појасом везане биле, могло се сугилације видити, но на против мртвачке модрице постранили се само до везани места.

Премда нису се нашли нити на, нити у детородним частима (коима иначе фалили већ знакови девства) трагови солтија, ипак неможе се одрећи та намера, јер по обстојателствима на друге узроке убиства немало је места мислити, почем девојка исти вечер у, од куће (и од оног места гди је нађена) 1/4 сата одаљени виноград чувати ишла. Загушење чрез затворење уста и носа при к ребрама у целом пространству прираствној левој белој жигерици од здравог 3. пута већој отекнутој злезини изненада и брже него се мислило морало је загушењем крвни удар следовати. — Из тога пак шта на том месту гди се тело нашло никакве трагове борбе наћи нису се могле, закљу-

чити се може: да је оно (тело) већ је мртво на то место донешено и намешћено, можда и само после смрти на истом месту су и руке везане јер је појас девојчин био.

г) Смртни случај.

Алекса Милијановић, из Чачка који је на свадби кочијашио, у пијаном стању терајући коње, пао је под кола, која су преко њега прешла, и веројатно неку благородну част организма увредили, јер је исти после кратког времена умро. Почем предложено секцирање није било дозвољено, не може се навести које су биле те увредене части.

VIII. ЗНАТНЕ ХИРУРГИЧНЕ ОПЕРАЦИЈЕ.

Почем ниже наведене операције у месечним известијама описане су одвећеду се само неке приметбе навести.

а) *Fistula ani complta et complicata*

Премда у прошлој години код два лица се извршила наведена операција, али почем једно сасвим се правилно лечило овде ће само о наведеним заплетеностима горњег случаја реч бити.

При том свем да у речистојећем случају подписани окр. лекар строг испит држао у смотрењу претрпљених болести, и стање сокова, ипак је затаио болестник да он неку кожену болест имао, која је само из поља била лечена, и без сумње сифилитични производ имао, јер високо пресечено гузно прево већ се давно залечило, а три такођер пресечене близу црева налазећи дубоко идуће гране (особито једна до саме мишице) у место да би срасти или гранулирале изнојавали оштру воду а крајеви ране постали жуљани (*Callosus*).

На уређено внутрено лечење азасули су се простране херпетичне оспе. Како ове тако и пресечене фистуле опором се противиле сваком познатом начину лечења. Док при унутрашњем давању *solutionis Favlenij* и спољашњем прилагању на рану *Ungoenti menciunialis cinenei* незапочели ране закопати се.

б) *Exstirpatio ranulae bilateralis pertotam extensioneraregionis sublingvalis*

Осим овог врло знатног случаја још и један други али лакши захтевао је операцију.

Први је за то био тако знатан што је са реуматичном грозницом и запаленом стању језика био је скопчан а болестан већ више дана није могао јести, и близо дошо: од глади умрети. Али нити у болници могла се тако брзо помоћ дати, да би болестан барем течности могао к себи примити ваљало дакле к најпространијем лечењу приступити:

1. Због отекнутог језика није се могла операција предузети, зато пре учинили се засецења у језик

2. Клистиром изпразњени су црева, дати су после питателне клистири, и

3. Обште топло купатило.

4. Пијавице око миа. Али све без успеха, док није и један викиатор прилепљен за врат.

После дејствија тог средства кадар је постао болестан течности све ласкши прогуњати.

У операцији врло је сметао отекнути језик, који је само после операције спласнуо совршено.

v) *Exstirpatio glandulae submaxillaris Hypertrophicae*

Ова жлезда постигла је величину једног јајета мисирске кошке, лик јој је тупо триугласт; ужија или шиластија јој је част лежала напред, тупа пак врло близо к бијућој жили мозга најоштрим угљом до темеља језика, с којим је посредством јакних жица у сојузу стајала. — Овако дубоко лежање, близост к самим к мозгу идућих и многих других ситних бијућих жила, отежили операцију.

Руководећи мисао био је при операцији с ножом непосредствено држати се на површини жлезде, како би се могле артерије мимоићи и кад је могуће: целу жлезду извадити. При свем том три су артерије пресечени као арт. *maxillaris externa — lingualis et sublingualis*, жлезда — премда наука примечава, да због многе артерије ретко се може цела одалити — цела је извађена, чува се у шпирту. Кад Санитетска Управа намерава из научне цели таке и подобне болестне производе скупити, долепотписани лекар и са јошт другим чувенима готов је истој удовлетворити.

g) Extirpatio strumae scirrhusae

Malgaigne славни францускиј професор у Паризу кажа „да обстојателства која образују близост многих и великих бијућих и крвних жила (*carotides et venae jugulares*) трупине живаца, дихателног грла, знатни број малих бијућих и крвних жила кои се у штитној жлезди (*glandul. thyreoidea*) разгранују, коих распрострањење са жлездом расте; близост срдца, и његово движење може причинити: да се преко крвни жила воздух у њих увући и најнезнатну операцију поменуће жлезде код гуше важном и опасном учинити може”.

При свем том да ми ове речи пред очима стајали, велика болови болестника, које су проузроковани, чрез смели покушај једног берберина, будући је са чарком у оток усекао, и у учињену рану турио је један свитак карте. Почем рана и после разделења запалености хрђав карактер показао а оток није био већи од три цола у пространству решио се долеподписани изпод пресечене и одлучене коже од изрођене жлезде с ножем толико изсећи колико се са мимоиђенем крвни жила могуће буде. Око једна трећина отока на тај начин је оддаљен, крвоток са сирћетом помешаном креозотом је обустављен, а остала част жлезде је са каликаустикумом палена и у нову запаленост доведена, од части пак је с ножом одалена од части се изгноила, и на тај начин међу 28. дана рана коже лепо се закорила.

Para = centesis abdominis

Ова операција је мање знатна него да би целъ био о њој писати. Шта се овде навести хоће, постои само у следејућим примечањима:

1. Да селастична цев (*catheter*) може се у шупљини трбуха више дана оставити — наравно са запушачом запитвено — без да би тај начин неку опасност проузроковао, напротив постави нас у стање, да сваки или сваки други дан можемо наново на скупљену воду изпразнити, и преко цеви лековите течности у трбух пушћати.

2. У смотрењу Доктором Бојанетом препоручене течности од *Tinctura jodii et solutione kali hydroiodici* да ова течност само онда може помоћи кад је водена болест није много застарела, а иначе и организам јошт у добром се стању налази.

У овој години код три болестника покушана је ова течност код 2. без сваког — а код једног са мнимим успехом.

IX. ЧИСЛО РОЂЕНИХ, ВЕНЧАНИХ И УМРЛИХ

Из приложеног табеларног састављења видно је:

1-во Кад се наведе да 1854. год. число житеља износило је само 49,600 па да се оно за 5. год. са 5352. душа помножило;

2. да су прошле године 63 пара више ступила у брак него пре прошле године;

3. да се са 17 лица више се родили;

4. али од друге стране изчезну ове пожелани податке превазилазивши число умрлих ове, они од препрошле године са 794; а число рођених према умрли показују жалостну разлику: јер последње са 207. превазилази прво, уништивши и добитак од препрошле године, кои 17. рођених више показао, па ипак останемо у штети са 190 лица; које число изравнати по соразмери рођења, кои показује да на једно венчање спадају само 3.80.— слабу надежду можемо имати из сопствене снаге накнадити: јер то што жителство за последње 5. године знатно помножење показује, насељењу из други држава, а а не новом нарашћају треба благодарити. Кад се пак помножење житељства сили из државно-економичне тачке гледи онда државник има чим се задовољавати; али кад помислимо колико противне упливе дејствују на природно помножење народа, онда мораћемо признати да много више бракове и тим би више рођаја могли бити, следователно и народ се више множити, особито кад би се следујуће препреке уклонити се могле које као узроке имамо сматрати:

X. ЗАШТО СЕ НЕМНОЖИ НАРОД У СРБИИ?

У смотрењу тога следујућа је назначија известитељ:

1. Што сиромашни младић неможе толико новце набити, колико захтева девојка или родитељ за своју кћер и колико му за сватбу треба; дакле бракови су ређи него би иначе могли бити.

2. Што полепше невесте избегавају затрудње, и да би то постићи могли:

а) Потребују разна средства која за новце и част од старих баба добијају, које грозна делања су у стању извршити, разним њечењем и дирањем материце сами плод одтерати. Осим тога познају многе отровна средства и саму сабину, које растеније — нема сумње — и

у нашим пределима мора се наћи, јер описаније које долеподписани лекар чуо, сасвим одговара овом шибљу;

б) Кад је која једанпут родила, а да би ново затрудње мимоићи могла, 2. до 3. године дои њино дете, а кад се која преко воље затрудила има и ко одтерање плода покушати; случајно долазило је нама у руке једна мешавина од златни бубица каранфила и глеђа с којим се покушало одтерање плода.

3. Рођај подпомагајуће бабице која би механизму рођаја познала и трудну или родиљу поучити могла нема; тужно је видети родиљу стојећи или чучајући родити. Известитељ сам имао је прилику уверити се, како је дете при стојећем рођају невештој мајци стрмоглав је пало на земљу, и убило се. Али јошт и друга обстојателства и пре могу упропастити дете и матер; које би учене бабице одклонити могле.

4. Што се једва рођено дете са ладном водом полива.

Воистина чудно је то, да човек преко столетија не открије што је често врло близо памети; тако: обичајем везана памет народа, није у стању помислити: каква мора бити разлика међу ладноћом воде и оном топлотом у којој се дете малопре налазило, и да то на њега шкодљиво мора дејствовати. Зато више деце поскапала су тим начином причињеним грчевима него нама до знања долази.

5. Раван је овоме онај обичај при кршћењу, кад свештеник у ладној цркви зими са леденом водом окупа дете. Известитељ имао је прилику од таког крштења опасно разболену децу лечити и неједно видити у грчевима умрети.

6. Привремено приморање детета к посту:

Једва одбила мајка дете од сисе, одма примора га, да заједно с њима пости. Дете које се досад са сладким матерним млеком ранило, да једе пасуљ, лук, купус, паприку и пр. јасно је да се мора разболети и да оваквим начином могу се само деца најјакшег стројења одранити, слабша пак — која би лакшим јелама однеговати се могла морају помрети.

7. Венчање пре зрелости, и без способности за брак. Известитељ имао је прилику видети да је једно слабо стројено једва 15. годишње момче венчан је био са једном совршено зрелом угледном девојком, која би свог мужа миља земље далеко могла на руци носити. Равне примере могли се често видити кад се венчајемим феде издавале. Каква деца ћеду из таког брака произлазити, и какав ће правац, узети моралност зрелог пола? лако је погодити.

8. Заједничко живљење:

Глава куће свакад на своју ползу угледећиј кад се ко у породици разболи, свакад из те тачке сматра издатке за лечење, и чешће него не: немарљиво пропасти време у ком би требало лекарску помоћ за болестника тражити кад га и позове или је доцно, или то само зато учинио, да се може казати да није пренебрегнуо своју старешинску дужност. Овде принадежи још и оскудност у лекарима. Ова заједничко живљење и у психологичном смотрењу је врло знатна. Она је права школа лукавства завидљивости као и хуђештвеног избегавања прилежности; дакле школа лености. Узрок је природан. Кад се три сина једног отца оженили, прве две гледаћеду да најмлађа највише ради, ова пак мисли: ја неморам нити хоћу више радити но они. — Овде принадеже и обичаи народа о ком на другом месту ће реч бити.

ПОЛИЦАЈНО-САНИТЕТСКЕ ПРЕДМЕТИ

1. Бесплатежно лечење сиромаша.

Ова морална нужда скоро сваки дан сретне лекара. Он јасно осећа своју човеческу дужност и потоме честије одговара, него то сумњајуће верују.

Правила од 22. Новембра пр. године опредељавајућа: при каквим условијама имаће се сиромаш лечити не нову дужност, али нов терет налаже оним окруж. и осталим лекарима кои апотеку морају држати, јер:

1. У Србији нема Драгуиста, а при од апотекара узиматим лековима, не само да ништа добити се не може али губити морају лекари. Пример ће објаснити ствар:

Апотекар даје пола унција хинину за 10. форинти то можемо из више рачуна доказати — наравно са одбитком од тих 3⁰/₀ која и лекари мора ће ду одпустити, дакле већ немамо ништа, али имамо губитак, јер смо морали платити апотекару паковање, подвозни трошак и кирију на ту собу, у којој је апотека намешћена и још пр. много.

2. Лекарски рачуни за најпоследње се сматрају, зато и 2. год. пролазе док се таков рачун изплати. Пример је нато лечење апсеника (Види Полицајне предмете: апсеника).

2. Болница у којој би без ралике сваки, који лекарску помоћ наћи желио у нашем окружју нема. Нема ни фонд за ту добродетелну цел. Не народ, но три срезке старешине 1857-ме год. на питање Начелничества изјаснили се: да треба болницу градити о народном трошку. 4-ти трнавскиј због Чачка противног био мненија.

3. Просјаци. Почем су лекарском надзиравању подчињени трпе се који милостињу заслужују и добију благодејаније, којима случај или природа, отузме начин сопственог издржанија.

4. Апсане у Санитетском поњатију неодговарају дијететичним правилима, а у оскудости болнице болестници — имали они прилепчиву или другу болест, морају се у тесној собици од 1 м² лечити, јер нема болницу. Апсане Полицајне власти много су удобније али утолико и ладније.

5. Апсеници:

а) њино питање које уз једног хлеба постои — добијају од надлежне власти, и плаћа се из известне касе. Признаје извештач: да тешко је борити се противо и од памтивека не само код нас но и у многим државама постојеће обичаје.

Али у такој држави гди нема јошт сувише число житеља, и гди у интересу правителства мора лажати, да је сваки поједини Србин снажан и да му буде и потомство такав, тамо треба све препреке одклонити, које би овој цели противне биле.

Лекарска наука чрез своје неодморне испите определила је: да човек неможе само са биљним питом продужити свој живот, да кад се врло ретко рани са животинским јелама, душевно и телесно ослаби. Кад већ ово стои за у слободи налазећег човека, како не би стајало за затвореног. Истина: никоме забрањено није, за своје новце набавити или из куће доносити рану, али ова постоји у сувом месу које опет кад се продужено употреби трулеж причини крвљу, особито кад месо није добро сушено, или мемљаво постало. Али сиромах ограничен је на поменути биљну рану; у потрошеном ваздуху живећи (види апсане) жлездавичну болести (*scrophulosis*) набавља, или код наклоњеним ова се извија. Кад таки људи к своима се вратили или у брак ступили, с тим плате јавном старању правителства, да га изрођеним потомством обдари.

б) Њене лекови. Кад се из известне касе плаћа рана апсеничка, зашто се неплаћају и лекови лекару из исте касе одма? но он мора пре Суду конту са молбеницом поднети; ова спроводом суда иде и

врати се полицајним путем, док после 1 године често и доцније добије само лекар своје новце за издате лекове, много пута му и пропадају помање суме, јер безбројним одлагањем изцрпљено стрпљење замени огорчење; од поновљена овако непријатног чувства чувајући се, морално буде принуђен да једну известну и таку част свог имања губи, на коју нико осим њега право нема. Гди је закачка? Ту ће опет на свом месту бити израз жеље лекара да му се кратшим путем даје његово. Јер воистина чудно је! да моралним начином на много принуђавају лекаре, којему известну штету мора принети без да га у исто време и заштићавају. Јошт се сумња да је лекарима њина наука средство с којим они од коже до желудца, и до саме душе све своје потребе намирити и некад и бранити се морају.

6. Поглед мртваца:

Премда је то законом заповеђено, али се нечини јер се зато ништа неплати, а овај поглед ни у једној држи у Европи није нужније као код нас, гди мртваци већ после 24. сата а по селима и хитније се сарањују.

7. Сарањивање мртваца:

Да време од 24. сата са свим је кратко за које мртваци над земљом или у кући се трпе, о томе сваки изображен лекар је убеђен; они знају да се при најстрожијем надзиравању сарањују се живи људи. А кад помислимо да зими мртваци на ноћник у капеле се износе и кад би још и живити могли, тамо се смрзну, онда нико неће моћи лекарима замерити, кад они кажу: да овај обичај није човечан, и треба народу забранити, да они сами несарањују њине мртваце пре него што свештеник недолази; овоме пак: да несарани пре 3. дана, јер с тим дата је могућност — а нигде лахчии као код нас — да наследије чекајуће наследници могу и живог само художествено оне-свешћена саранити.

8. Гробље — у самим варошима, где се народ радо при црквама сарањује — ретко но само при строгом надзиравању ископају до правилне дубљине, а селско гробље ретко износе више од три шуха дубљине; зато свештеници немаре, а окр. лекари могу о томе, као што и о оградама ови места вечног мира само известије поднети, да су нередко и врло хрђаво ограђени али не и надзиравати да гробље буду доста дубоко ископани. У Чачку се несарањују мртви при цркви.

9. Рана.

У обште само по чаршијама може се полицајно надзиравати; у смотрењу тога следујућа има окр. лекар навести:

а) Суво месо, особито од оваца пуним колама се довезу у чаршију на продају у тако време, у ком је овај род стоке поскапао од метиља, кои може зато јемствовати, — шта је и веројатно — да оно није од липсане стоке? а јел има окр. лекар власт продају таког сумњателног меса забранити — сам незна, јер сушено месо међу обичну (могао би казати) народњу рану принадежи.

б) Суве слане рибе; у смотрењу тога нужно би било окр. лекари особитом наредбом упуномоћити: да осим муруне и јесетре може свако количество риба уништовити, која од зиме или од великог поста код трговаца се нађе и на петров пост на продаи изложи, јер оваке труле рибе управо тако могу народ отровати, као и труле колбасице и труло суво месо.

Зеитин: кои се из турских провинција уноси много талоба има, и зато врло се брзо ужеже, и као таки на подобје други ужежени ствари на здравље шкодљиво дејствује. Да би се то предупредити могло, нужно би било, да се у великом количеству у таким мешинама у којима већ и прс ужежен зеитин био — однешен еснап лекарском испиту подчини, и онда да се определи кои је за уживање, и кои је само за техничке цели употребителан.

Хлеб се по варошима и по бољим селским механама продаје али у обште може се казати: да никуд се неразумне течај киснења и определење оног времена у ком се шећерне частице па из тога угљена киселина извијају; зато је хлеб или мало киснут или прекиснут. Како у првом тако и у другом фале условије и својства совршено доброг ранителног хлеба.

На нашим пијацама налази се тројакиј хлеб.

а) црниј, кои са 4. апре јевтинији је, него бео, али се и из мање чистог брашна пече него.

б) бели хлеб, кои само у толико има првенство пред првим, у колико се од отровног изрођеног ража (*scaale somnium*) слободан.

Премда се зна да изрођена раж врло опасно дејствије има на човеческо тело, и у влажним годинама повише се налази у житу, опет није могуће по целомокругу надзиравати и предупредити да се по селским механама из таког брашна хлеб непече, као нити на то, да се свакад добро испече.

г) Кукурузни хлеб, само са ладном водом се меси, ни мало се недаје да кисне и да би се при хлебу поменуте честице у тесту извијати могле, но одма се метне у пећ или у вруће црепуље, и у жару се испече. Оваким хлебом се рани у нашем окружју са малим изјатијем цео народ.

10. Пиће

а) Вино у прошлој години мало се родило, зато и покиселије добром ценом се продаје. У нашем пределу јошт није било примера да би се вина са сирће киселим оловом мешали.

б) Ракија по механама налазе се и таке које једва имају 5—6° зато уврућим летним данима започне киснути; овака ракија више шкоди здрављу него кад би више гради имала јер мање је изложено упливу кисеоника воздуха.

в) Пиво такођер се производи у Чачку, и ове године, при скупом вину пак тако се јако троши да се нечека док одлегне и док своје кисњене совршено сврши.

11. Механе

Премда се доста строго настојава да би се чистоћа свуда набљудавала и одклања шта је здрављу противно, или шта се под поњатијем чистоће разуме, до тога јошт много фали; почем пак редко се крсче и почем нема у њима движима кревета зато су са малим изјатијем пуне стеница, које уморним путницима сан узнемиравају. Нема у њима ни пивнице но само надземаљне обично дрвене коморе, зато путник редко добија у врућим данима ладно пиће, вино пак се у такима скоро поквари.

12. Касапнице; обично су чисте, само што касапици као неучени неразумевајући занат без анатомическог реда разкомадају месо.

13. О пекарницама ово исто може се казати иста и од механе, јер су обично уистина намешћени.

14. Посуђа. У обште је познато да се наш народ са бакарним посуђама послужује а да ове особито по селима редко су совршено калаисана. Некалаисана посуђа топе се од масне јошт више од киселе и од саме слани јела, и оне отровном учини; зато нужно би било и ове полицајном надзиравању подчињени и непослушне казнити.

15. Бунаре, у обште сматрајући:

а) несамо што по селима врло ретко се налазе, но фале и при механама. У целом окружју поред путова нема више од 4. бунара, и из тих два принадеже приватнима, и искључиво линији Карановачко — Чачанском. Премда механе обично близо су рекама, и водом за појење стоке неоскудевају или напротив жедни путници у врућим летним данима узалуд чезну за ладну изворну добру или бунарску воду, јер механе неимајући зидане ладне пивнице, немогу ни речену воду изладити.

б) По варошима има довољно число бунара, њина вода и њин содржај разликује се и зависи од слогова земље преко које тече. Зато бунарске воде у

а. Карановцу: премда и оне содрже креча, али мање него Чачанске, у место тога више земљене солони, кои додаток углено кисели натројач показује и даје њима непријатни окус. Сами воду држећи слој у Карановцу дубље лежи као у Чачку т. ј. у 5-том фату. У неким местима и јошт дубље. Карановац лежи на наплавленим разним слоговима (види пределна својства) потоме се може толковати њин поменути содржај.

б. Чачак лежи на плиткој одплављеној равнини; копајући у дубљину у четвртом шуху већ скоро свуда се нађе вода, ова изворна није, но само са тако зову кајначком баром у једној равнини (нивеау) налазеће. Прави бунарски извори налазе се под грубом шлунком коју бела глина покрива. Зато чачанске воде врло добре и лахке би биле, кад неби се увукла у бунаре, ова већ у 4-том стопу и често са проходима у сојузу и у једној равнини налазећа се вода; да се то тако догоди можемо се уверити кад гледимо како капље свуд наоколо између зида бунара цедећа се вода, умного ниже стојећу изворну воду коју поквари.

Окружни лекар испитао је воде неколико чачанских бунара са њему на расположење стојећим реагенцијама.

За такав испит изабрао је варошки бунар, кои у сред чаршије стои, и чесму, тако зову „кајнак“; после један у најбољем, — други пак плитки у хрђавом гласу стојећи бунар. Резултат испита, слеђујућа таблица (табела 3) показује.

Овај испит несматра окруж. лекар у смотрењу добивене и нумерично наведене талоге у свему хемично точним оскудавајући многим нуждним орудијама; али строго точним и внимателно по основима науке предузетим у колико то њему на расположење стојећа средства дозволила.

1. У смотрењу бунара Драгићевићевога примечава окр. лекар, да почем тај бунар близо многих прохода стои са шалитроокиселим фебром органичне частице ће излучити, али почем добивени талог дуго бео а незнатно шебојат (violetti) постао и по... се на додатак шалитерне киселине није се опет растворио онда је тај талог за хлорид признао, то стим више, почем у близости тог бунара дубок и простран слој од сапунцијског пепела нашао, а то је познато да сапунције из цеђа, куван сапун са куинским солом излучују.

2. Каргановића бунар са сребрним солом највише талоба дао и најбрже помодрио, и на додатак шалипарне киселине од части се разтопио једна помодра част у течности неразтопљен остао и пржен премда слабо — опет је за изгорене органичне части ударао, дакле при хлориду и органичне части мора содржати јер тај је бунар близо цркве и близо гробља се налази; али почем на најузвиченом месту и најдубље ископан, зато уврућим летњим данима најладнију воду содржи и тај је узрок што народ ову најрадо пије.

3. Напротив варошки бунар мање туђе части содржајући лахша му је вода, али лети топлија јер у сред чаршије сунцу изложен стои.

4. Кајнак је изворна из чесме богато течећа вода, али највише солидне при томе најмање креча и са Каргановићевом водом раване, солне части магнезног оксида содржи. Премда се у обштем животу каже „да она вода која највише солидне части содржи тврда је” али кад сматрамо да ове части, особито магнезија није штетљива онда пред другим бунарима заслужује да се житељима Чачка препоручује; али у исто време и то: да иј из занехајаног и барног стања избеаве.

Чишћење бунара: Почем од тога доброта и бистрина воде и сохронење здравља много зависи; Началничество наређује и настојава, да се бунари сваког пролећа и јесени чисте.

16. Проштитуција

О том предмету већ била је реч при застарелим болестима; овде само толико велимо за нужно известити, да јавне особе нетрпи Плиција, зато иј и нема; али при свем том више је венерија у народу разпрострањена, него што би се по оним случајма судити могло, које к лекарима ради лечења долазе; особито жене врло редко траже помоћ, оне међу собом једна другу лечи; спољашно и унутрашно употребљују *sulfatem cupni venalem, solutam in spinitu vini, bibuntque istam 40. diebus et sacpe bono cum fucefsu.*

17. Бесна псета и беснило.

Число без господара скидајућих псета умањава се, будући се уређује, да годишње барем два пута се потучу — да неби се горназна-

чена болест међу њима извијати могла. При том требало би још да се изда строга наредба, по којој би забрањено било одма убити тако псето које је некога ујело, да се уверити можемо: јели је био бесан или не и да би се недала прилика у сваком буцаку налазећим се видарима плашити уједеног и мучити га са разним тајним лековима и будалаштинама: и најпосле да би се уједан убедити и умирити могао, да није овако псето бесно које уједа и т. д.

18. Јавне грађевине

а) Зданија Началничества: садања врло тесно; неке собе тако су тесне да једва се могу наместити потребна лица. Обшта канцеларија гди обично 6. лица се занимају нема 30 м² простора.

б) Судајска струка је згодно намешћена. Собе су суве и светле. Незгодно је што у грађевини налазећи се проход много смрада распростире.

в) Школа у нашем окружију има за мушку децу 8. а за женску две. Карановачка за најмлађу децу је ниска и тамна; тамнија је и сврху тога још и влажнија је у Чачку за женску децу у некадашњој судајској кући нашећена, која је под кирију узета.

г) Грађевина поште у Карановцу по цели сходном плану тако је грађена, да у истој не само чиновник поште у сваком смотрењу здрав и угодан квартир има, али и за суруције је определена једна пространа соба у којој уморан суруција сваку удобност нађе, ништа мање и ар за коње довољно је простран и висок; тако исто и замешћај потпуно одговара потреби.

з) У Чачку је пошта у једној врло тесној из слабог материјала грађеној кући, свако магновеније изгорењу подчињеној — само из две мале собице постојећој, под кирију узетој кући је замешћена; при којој неимајући мутвак у тесној димној кујници мора се и јела кувати, и опасност могућег запаљења — с њим пак упропашћен приватног и правитељственог имања произвести може.

Низак тамни ар поште од ње је прилично одаљен — потоме од надзиравања одложено; у подбарном месту у сред вароши стојећи тако је положен, да не само што враћа лепоту вароши, или у баре бацајућег и у томе трулећег ђубрета смрдљиво и воздух квареће испареније простире.

д) Апсане

а) Суда: при томе да су препуњене никако неодговарају Санитетским правилима. Уједном простору од 1½ м² морају по 6. људи обитовати. Једва треба поменути, да у таком простору немају ни три

лица доста воздуха. Имају и веће собе али само 3, но и ове су у истом соразмеру напуњене, неке пак само с брвнама од прохода одвојене.

б) При Началничеству само за кратко време задржавају се лица, али на расположење му стојеће дрвене апсане јошт мање одговарају цели, јер због шупљине немогу се зими огрејати.

Продаја отровни ствари по дућанима

У смотрењу овог предмета од височајш. места досад су нам разне наредбе прислате. У следству ти визитирали смо дућане, запретили трговцима, доставили разна известија Попечитељству и добили скоро сваке године ипак нове; постоје и закони које казни опредељују за преступнике; све узалуд трговци ипак продавају разне несамо за худежство нуждне отровне средства, но и разне балзаме, разне тинктуре, мацуне, мелеме, пилуле, хинину, теријак, живо сулимент сичан, конски камен, сали сабор, тешки камен, куршумшећер, глеђ колачићи (вране очи *Nues vopisce*) рибни отров, сепну, копај балсам, прашак на бљување и јошт многе друге апотекарске ствари наравно стим изјатијем да у којој вароши окр. власт се налази ово предавање тајније се упражњава него у другима. Да се таке ствари код ситничара наћи се могу, ми то све забранити и надзиравати у стању нисмо, није наша кривица, него ова при извору ће бити, т. ј. гди је њима те ствари куповати могућно.

Надрикњиге.

Овима се забранило лечењем варати народ; али они су тако привикнути на тај начин живљења и заслуге, да заинат најстрожијег надзиравања продужују варање и упропашћење народа. А да не би њи судови у њиним за лечење погођеном потраживању одбити могли, они се предохране са облигацијама.

Визитирање војника. Окр. лекари немају од стране санитетске управе прописана правила, по којима би се при овом занимању управљати имало; осим једне мере друге познате помагателни средства нема. Почем свака дужност са одговорношћу је скопчана по покориности мненија окр. лекара нужно би било определење нуждних правила.

Бабице

Колико сујеверије простирају просте бабице колико деце и мајке упропашћавају, то само тај зна, који народом у ближем сојузу стои; зато смо уверени да неће Правитељство ни једно магновеније сумњати, како би нужно било барем свакој вароши једну учену бабицу дати, која би женскиј свет за кратко време одучила од старе

упропашћавајуће обичаје. Терету поучавања сваки би се окр. лекар радо подчинио.

Женске болести, које из детеродне части произлазе, и које болести жене обично крију и стима себи живот упропашћавају ученим бабицама би откриле, а ове би њи саветовале да лекарску помоћ траже. — Овако ова болест се све више укорени у народу.

Сумашетшиј. Како се има с овим несрећнима поступати? окр. лекар незна, и у покорности упутствија очекује.

Овде принадлеже и сироте — на падајућој болести болујуће. Оваки лица у оскудости болнице у једној апсеничкој соби се надзиравају и лече.

Полицајно санитетско надзиравање на панађурима, да не би се оштетили купци чрез праварце, које болестну или погрешну стоку као здраву продавати хоћеду по покорном мненију окр. лекара нужно би било лекарско надзиравање, и настављење како се има поступати? Учтиво се умољава Попечитељство за настављење кад које издати за добро налази.

Апотека

1. Кди ова нема, заповеда за-кон (види намест. № 1839) да су дужни окр. лекари ручну апотеку држати; лекове по такси Аустр. од 1838-ме године издатом са наметком од 20% давати.

а) У овом закону није определено у смотрењу числа лекова пространство апотеке лекара потоме — као што то посеби се разуме да сваки ће по соразмеру своје науке и искуства лекова набављати; кад дакле својој науци одан лекар велику апотеку составио, која са нужним посуђама и неким оруђима једну целу собу заузме и кад се случајно премешћава и на ново замећћава као прошле године без кривице ово окр. лекар — премештити се морао, зато у име накнаде путних трошкова ни једну пару више недобије; као другиј њему у плати раван чиновник. А кад се зато пожали или своје незадовољство због многих трошкова изјави, одговори му се: „апотека ти је трговина”. Само то није! но је законом принуђена морална државна нужда; законима и разним сумње изразећима наредбама ограничено имање лекара и морално надзирана, за коју лекар и казни може бити; и казњен може бити; и казни се само властно (без да би у закону параграф суштествовао) кад се са трговцима сравни и на заклетву осуђује на захтевање несавестни и неблагодарни парничара. Лекари воистина незнају зашто је од попечитељства предписана форма и дагубно вођење протокола болестника (у ком се дан разболења и оз-

дрављења визите и болест, па и сви рецепти записују и зашто поновљаје Попечитељство ову исту наредбу (SNo 811. 20. Јунија 1856) Кад судови ову у никакво призреније неузимају, но сматрају је, као трговачку књигу, не помислећи да трговац није принуђен трговати нити му ко преписује таксу и проценте. Овде неможе пропустити окр. лекар да не изјави жељу: да нас Попечитељство внутрењи Дела — коме смо подчињени својој дејствителној заштити, удостоити изволи, сохрани нас од поменутих понизителних уподобљења, и свагдашње штете.

б) Заповеђено је да се лекови по такси дају, али нема у широкој Србији Књигара код кога би се такса од поменуте године наћи могла; из тога следује да осим тога што лекари по апотекарским рачунима принуђени су своја издата рецепта таксирати, јошт и то: да ни су сигурни јели су по прописаној такси добили лекове, а кад иј по добивеној цени издају нису опет сигурни: јели нису гршили противу таксе; и кад би иј ко из пизме или из сумње тужио, небили доживили укор и срамоту? јер могуће је, да предписана такса другу цену предписује.

в) Заповеђено је: „да окружни“ лекари морају њине лекове болестницима на вересију давати јер дато је њима право првенствене наплате SNo 1190. 29. Декемб. 1858) ми смо тешко искусили на каквом темељу стои ово право, — ми смо морали парницом тражити да наплатимо наше, па за љубав тог приморања морали смо и судејске таксе платити, јер на пр. маса је била презадужена, па зато и губити из потражене суме, јер при свему првенству нашао је суд још прве, него свештеника, слуге и нас; за љубав тог првенства и приморања кад нас увучу у парницу морамо и заклетву положити кад нећемо смејајућем се парничару наш знојом заслужене новце за љубав нашег карактера подарити. Сад смо јошт и у то пријатно расположење дошли да кад смо од свештеника наплатили наше лекове и лечење, а рачун му се велики види, он ће моћи том приликом по вољи са нашим савешћу располагати, и ми ипак ћемо моћи губити.

г) Али ми губимо јошт. Кад се је у време Наместничества предпоменута такса завела онда није се платио ђумрук на лекове, које су из прека наручена; онда нису били рубље у курсу на којима 10% губи лекар јер преко непримају иј у 20 гр. онда постојанији био курсус новаца и ни су захтевали као што сад због нијања курса 25% преко у праизкуранту определену цену. Из тог навода јасно је видно у место да добијемо оне од правитељства дозвољене 20% изгу-

бимо више него 30%, јер нам ваља јошт и скуп подвоз плаћати за унутреност, и кирију за ону собу гди наше апотеке замешћамо.

Ми не сумњамо да кад се Попечитељство внутрењи дела из преднаведених уверило да ми многе неправде, терета и штету морамо трпити због нашу апотеку, неће пропустити барем некоје од наведених незгода од нас благонаклоњено одвратити; међу којима је вођење парнице са дужницима и понизителну заклетву.

АПАТЕКАРИ И ДРОГУИСТИ

Кад ове неби преступили санитарске наредбе, мање би отровне ствари долазиле у ситну трговину; тако често нађе окр. лекар код трговаца и надри лекара не само тровне ствари али и разне апотекарске препарате (види полицајне предмете № 18. отровне ствари) При таком разпушћеном стању апотекара и драгуиста није се чудити: кад се покушање совршено отровање скоро сваке године постане предмет суда.

Приближује се оно време, у којој у нашој држави са малим изјатијем — када и нећеду бити сви државни лекари домородци, али сигурно прирођени: онда смемо се надати, да престаће и оно тегобно одношење надлежатељства, у ком се оно устезало странама совршено поверење подарити.

У овоме окр. лекар налази узрок зашто се устезало Правителство и нама дати то, што је другим државним чиновницима дало; и зашто нису право положење државни лекара према њине дужности и њиног моралног достоинства оштро определена. За ово последње чезне сваког честољубимног (другиј чествујућег и нема међ нас) содруга душа и срце. —

Нама су чест, наше достоинство поверење Правителства и публике које ниакву љагу или шкрбу нетрпе толико драгоцености за ово жртвују многи нашег реда њину будућност и трпе до смрти оскудицу. — Ово наше нежно положење у друштвеном животу признају сви народи на том широком свету: зато, кои нас враћати и понизити кадар тај се на врло ниском степену просвете налази. Известитељ је доживио у једном отменом друштву пре неколико година, обећање достоинства пандура и преписчика и то само зато; што је се усудио изјавити; да лекар као званичник има од предпостављене му власти и независиме деателности, а то је: давање мненија у ле-

карско-судејским предметима. — Жалосно је знати, да известитељ није сам међу своим друговима који разна вређања претрпите морали.

Оваква сусретенија су дали повод овоме одсеку тог понизног известија. Тужити се због такве суровости, значило би помножити љагу, и изложити се добро промишљеном гоњењу. Целј је овде та, да би Попечитељство и о нашем душевном стању сведеније имало. Није се дакле чудити кад се после таквих горких искуства породила у нас жеља, која нас принуди, покорно молити Правителство: да би оно наше положење тако уредило да у томе од реченим подобних јошт и многих других вређанија сохрани се а у смотрењу наше будућности мање бриге имати могли; онда кад смо ову жељу изјавили, према себе најпрвој дужности одговарали.

Почем пак наше тегобе нама најбоље су познате, усуђује се известитељ у понизности предложити: да би Попечитељство внутрењи дела изволило на једно определено место позвати све државне лекаре, посаветовања, измене мишљења и ради тога: да се изради једно предложење по ком би се и са височајшим одобрењем наше положење и права уредила, наша чест и личност од вређани и каљања обезбедила.

Оваквом собору могло би се у исто време и научни правац дати који би држави немалу ползу могло принети.

С овим поборним предлогом ненамећава се известитељ никаквим апостолом свои другова, нити се труди њину признателност придобити, чинио је то само тим убеђењем: да један из нас мора бити, који путању започне, као и тим: да би се одобреније наведеног предлога и од свих осталих Г. Г. содруга без сумње радост и благодар поздрављало.

ХИИ. СУДЕЈСКО ЛЕКАРСКИ ПРЕДМЕТИ

1. У прошлој години 41. свидетелство је издато.

Међу тим најзаплетсније био онај међу знатним увредама описани случај насилног загушења (види VII 6) Убица није се могао пронаћи. Остале предмети као обични и не заслужују да се јошт који овде особито опише.

2. У смотрењу наплаћивања таксе за лекарска свидетелства као и хонорари за учињено парање мртвих тела следујућа има окр. лекар приметити:

1) Конзисторија никад неприсуђује нит наплаћује захтеване таксе за сведетељства.

2) Такођер одриче то и Началничество кад оно за своју потребу захтева сведетелство то исто чини, кад оно је наредило да неко тело парати се мора.

3) То исто чини и Суд кад своим решенијем захтева сведетелства и то он свакад тако чини. Кад јошт и онај закон у призре-није узмемо, која наложи: да окр. лекар само онда сме сведетелства издавати кад то полицајна власт наложи, и да и остале власти могу само лекарско сведетелства получитьи, кад иј преко Началничества захтевају, онда једва ће лекару таки случај остати, у ком би он за неко сведетелство таксу добити могао.

У следству тога побуђеним се налази окр. лекар Попечителство внутрени дела покорно молити, да благоизволи назначити у каквим случаима имају окруж. лекари за сведетелства и парање таксе добивати.

Званични део овог годишњег известија овим одсеком за свршено сматра окружниј лекар, и хити се ово Попечителству внутрењи дела поднети да би се с њим јошт и даље не задоцнио, а то би мимоићи немогао кад би и местоположеније окружија, као и остале у содржају јошт наведене предмете преписати дао, које око 10. табака износићеду. Почем пак међу наведеним предметима и така су назначена каква су на пр. при описанију срезова рудни предели и минералне воде, кои јошт темелни испит и додатке захтевају зато и како то јошт учинити намерава, закључио је: да поменути део тог известија доцније ће поднети.

Томе пак што се окр. лекар са тим известијем задоцнити морао узроци су:

1. Почем у месецу јануарију скоро до пола месеца морао је у Карановцу се бавити, тамо лечећи у особитом известију описану болест, од које су тамо за кратко време толико мца помрли.

2. У мцу Фебруару пак морао је у Студеничкиј срез изићи и о склапничком заведенију Началничеству известије поднети.

LNo 28

4. Јануара 1861. год.

у Чачку

Окруж. лекар

Ст. Тренчини

магистер хирургије член естествосл. дуства мађар.

Началник окруж. Капетан

В. Д. Маџаревић

*

* * *

То су све подаци који су изнети у овој студији. Можемо само да жалимо што подаци који су у садржају ове студије најављени (одељци XIII — XV), а који се односе на положај самог округа уопште, са подацима о земљорадњи, воћарству, сточарству и шумарству; затим опис самих срезова округа и на крају о самом народу, његовим обичајима и њиховом утицају на здравље, сујеверју и народним лековима, недостају.

И поред свих наших трагања, на жалост, до данас нисмо могли до њих доћи. Највероватније је да су, са грађом санитеског одељења, која је највећим делом уништена, неповратно пропали.

НАПОМЕНЕ

1. Тренчини је у чачанском округу још од 1853, где је дошао из Мајданпека. Но, иако борави већ више година у Србији још није савладао језик и зато је његово изражавање веома тешко.

* * *

Објављујући „Санитетски извештај окружног физикуса округа чачанског С. Тренчинија за 1860. годину“, Редакција „Зборника“ се руководила чињеницом да је потребно и корисно учинити доступним стручним круговима и широј јавности један занимљив и, без сумње, драгоцен историјски документ. Међутим, сматрамо потребним да, тим поводом, дамо неке напомене.

Као прво, није тешко запазити да је С. Тренчини, стање и здравствену проблематику половином 19. века у Чачку и ондашњем чачанском округу оцењивао веома строго. Та строгост и критичност иду, чак, дотле да је у извештају немогуће наћи иоле светлу и похвалну реч о нечем што је могло бити задовољавајуће, а камо ли добро. Наиме, на основу Тренчинијевог извештаја здравствене прилике и организованост здравствене службе пружају, такорећи, црну слику која не одудара од мрачног времена робовања под Турцима.

Имајући ово у виду, као и неке опште критичке оцене у „Годишњем извештају начелства округа чачанског по санитетској струци“ за 1870. годину, које, такође, потичу од С. Тренчинија, треба извести неколико закључака:

1. С. Тренчини, окружни физикус, који је рођен 1804. године у Леви (Горња Мађарска), дошао је у Србију у време када је она, по свом просветном и здравственом нивоу далеко изостајала иза опште просвећености

тадашње средње Европе, посебно Мађарске и Аустрије, где се Тренчини школовао. Према томе, његов долазак из такве средине у Србију, односно чачански крај, превасходно је био идентичан просветарској авантури сличних мисионара који су деловали у примитивним срединама других заосталих земаља. Према томе, вероватно да је С. Тренчини у својим негативним оценама санитета, које даје у објављеном извештају, полазио са нивоа средине из које је дошао, не упуштајући се у објективне околности и познате, велике напоре тадашњих власти Србије да се опште стање просвећености, при чему и здравствено, побољша.

2. Постоји и претпоставка да је Тренчинијево приказивање црног стања санитета у чачанском округу требало код надлежних фактора у влади Србије да изазове већу заинтересованост за здравствене прилике у региону у коме је радио. Другим речима, Тренчини је, на тај начин, управо методом преувеличавања лошег и „кукањем“, желео да подстакне неке интервенције финансијског карактера. Уосталом, у ондашње време је и било могуће нешто више учинити „кукњавом“, него ли личним ангажовањем и организовањем, разуме се када се ради о новчаним средствима.

3. Поред свега, непобитна је истина: здравствене прилике у време Тренчинијевог рада, нису задовољавале, чему је доприносило низ познатих околности. Међутим, познато је да је Србија, у то време, била једна од европских земаља која је улагала највеће напоре за побољшање положаја санитета и општих здравствених прилика. Ти напори нису били без позитивних резултата. Кад се све ово има у виду, извештај С. Тренчинија, физикуса округа чачанског, има своје непроцењиве вредности, које би, несумњиво, биле још веће да је сачуван и његов други део. Из тих разлога, за оне који проучавају не само здравствене прилике, већ и друга кретања социолошког карактера, овај извештај представља несумњиву драгоценост из кога се, поређењем чињеница из других докумената, могу извући корисни закључци о стању санитета и народног здравља једног периода из наше прошлости. Тиме се и руководила Редакција „Зборника“ штампајући у целисти овај извештај.

Классификация		Место	Кол-во	Вид	Цены	Итого	Примечания
1	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
2	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
3	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
4	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
5	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
6	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
7	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
8	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
9	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
10	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
11	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
12	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
13	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
14	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
15	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
16	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
17	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
18	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
19	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	
20	01	...	...	...	...	...	...
	02	...	...	...	...	...	
	03	...	...	...	...	...	
	04	...	...	...	...	...	

Табела 1.

Діагнози розумних істориків і сучасників 1794го і 18го ст. на їхнім сорадиумінім іривінінінініні?

Класифікація істориків за часом і місцем	Латини і греки	Французькі	Німецькі	Італійські	Англійські	Іспанські	Італійські	Італійські
1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800
1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800
1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800	1794-1800

Діагнози розумних істориків і сучасників 1794го і 18го ст. на їхнім сорадиумінім іривінінініні?

Табела 2.

Класифікація істориків за часом і місцем	Латини і греки	Французькі	Німецькі	Італійські	Англійські	Іспанські	Італійські	Італійські
Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800
Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800
Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800	Французькі історики 1794-1800

Табела 3.